

Katolikkernes stilling og antikatholicismen i Danmark 1800-1849

Af Jes Fabricius Møller

Indledning

Spørgsmålet om catholicismens stilling i samfundet er egentlig klassisk i den del af den danske kirke- og profanhistorie, som har en implicit eller eksplicit konfessionel farvning.¹ Heri fremstår reformationen som en lykkelig begivenhed; den katolske tro og kirke behandles indgående, men ud fra et tydeligt normativt standpunkt.² Efterhånden som denne konfessionelle farvning er blegnet, er også catholicismen i den nationalt orienterede historieskrivning gledet bort fra historikernes opmærksomhed. Det er ikke særligt overraskende al den stund, den lutherske reformation i Danmark var så vellykket, at der i det meste af det 16. og 17. århundrede ikke var katolsk kirke- og menighedsliv tilbage inden for landets grænser, som historikeren kunne undersøge. Imidlertid vedblev den danske stat at definere sig som ikke-katolsk, kodificeret under enevælden i både Kongeloven og Danske Lov. Bortset fra de få, der fra et katolsk konfessionelt synspunkt har behandlet emnet, er denne udtrykkelige antikatholicisme først for nylig blevet genstand for historieforskningens mere systematiske opmærksomhed.³

Antikatholicismen er interessant, fordi den på samme måde som andre anti-bevægelser – især den meget velundersøgte antisemitisme

-
1. Dette er en bearbejdet version af et paper fra en konference i Farfa, Italien, oktober 2010 arrangeret af Yvonne Maria Werner, Lunds Universitet. Jeg takker Carsten Jahnke, Jens Rasmussen, Sebastian Olden-Jørgensen, Christina Folke Ax, Berit Christensen, Uffe Østergaard og Hans Vammen for venlig hjælp i arbejdet med dette spørgsmål.
 2. Det er f. eks. tilfældet i C. Paludan-Müller: *De første Konger af den Oldenborgske Slægt. Omrids og Tanker til Forstaaelse af Danmarks Historie i Overgangen fra Midaldalderen til den nyere Tid*, Kbh. 1874, se f.eks. s. 595.
 3. En international forskningsoversigt findes i Marjule A. Drury: "Anti-Catholicism in Germany, Britain, and the United States: A Review and Critique of Recent Scholarship", *Church History*, 2001:1, s. 98-131.

– knytter sig stærkt til den personlige, politiske, sociale og nationale identitetsdannelse. ”Katolikken” har i mindst lige så høj grad som ”jøden” tjent som et modbillede, på baggrund af hvilket en selvforståelse er blevet bygget op. F.eks. er dannelsen af en britisk national bevidsthed i det 18. og begyndelsen af det 19. århundrede bygget på anti-katolicisme. Den fælles protestantisme samlede englænderne, skotterne og waliserne, men naturligvis ikke irerne, først og fremmest i en fælles kamp mod franskmændene.⁴ Den førende kender af den katolske kirkes nyere historie i Norden, Yvonne Maria Werner, formulerer det således:

International research has emphasised the importance of anti-Catholicism for processes of identity formation, both within established Protestant churches and national liberal movements. The connection between anti-Catholicism and other anti-movements such as anti-Semitism, anti-feminism and anti-socialism has also been pointed to. Much like these movements anti-Catholicism was a transnational cultural phenomenon, and similar accusations and stereotypes can be found in a number of countries. Anti-Catholic literature formed a veritable international canon, which spread also in Scandinavia.⁵

Det er i forskningen blevet klart, at antikatolicismen ikke er et fænomen, der nødvendigvis forsvandt med sekulariseringen. På samme måde som den konfessionelt begrundede anti-judaisme i det 19. århundrede forvandlede sig til en kulturelt begrundet antisemitisme, har antikatolicismen antaget former, hvor religionen selv ikke udgør det afgørende element, men blot en skillelinje, der tjener til definere et socialt eller politisk hierarki, således som det skete i det andet tyske kejserriges Kulturkampf.⁶

Denne artikel har introducerende karakter og sigter mod en oversigt over katolikkers stilling – de jure så vel som de facto – under den sene enevælde og ved en gennemgang af forhandlingerne på den grundlovgivende rigsforsamling at give et øjebliksbillede af politikernes opfattelse af katolikker og katolicisme ved overgangen til en fri forfatning.

De danske katolikkers stilling i samfundet frem til Grundlovens givelse har været genstand for spredt opmærksomhed i forskningen.

4. Drury, s. 101f.

5. Yvonne Maria Werner: upubliceret paper fra den i note 1 omtalte konference.

6. Drury s. 110ff.

Yvonne Maria Werners betydningsfulde værk om katolsk mission i Norden begynder med religionsfrihedens formelle vedtagelse i 1849 med enkelte blik tilbage til 1840'erne.⁷ Hovedværket om trossamfundenes retsstilling er stadig H.J.H. Glædemarks disputats fra 1948, der er en grundig kronologisk og leksikalsk gennemgang af kirkeforfatningsspørgsmålet frem til 1874. Værket blev udgivet posthumt, hvilket antageligt forklarer fraværet af egentlig tesedannelse.⁸ Jørgen Nybo Rasmussen har beskrevet katolicismens historie under den sene enevælde med en klar tendens til at understrege den undertrykkelse, som katolikker blev udsat for.⁹ Georges Hellinghausen har i sin grundige studie af udnævnelsen af den apostoliske vikar for Nordtyskland og Danmark omkring 1840 vist, at den danske modstand imod dette skridt fra Roms side ikke så meget var konfessionelt som politisk begrundet.¹⁰ Jens Rasmussen derimod understreger i sin omfattende undersøgelse af religionsfrihedens vilkår i årene frem til 1849 den klare tendens i praksis og i lovgivning til øget religionsfrihed – herunder for katolikker – under den sene enevælde og til et øget pres fra kirkelige kredse i retning af en selvstændiggørelse af den danske evangelisk-lutherske kirke, en pointe der er foregrebet af Glædemark.¹¹

Jeg vil i det følgende i overvejende grad tilslutte mig den retning i forskningen, der lægger vægt på den sene enevældes karakter af retsstat med en tydelig tendens til øget religionsfrihed. Katolikkerne var formelt set ganske vist underlagt meget strenge restriktioner under enevælden, men undtagelsesbestemmelserne – især uden for kongeriget – var ikke så få, og håndhævelsen af lovgivningen var ikke særligt konsekvent. Men stadig fulgte den enevældige stat en anden strategi over for katolikker end over for jøder, hvis menighedsliv og gudstjenester blev indrømmet en plads i det danske samfund, mod at det mosaiske trossamfund lod sig integrere og underordne et statsligt tilsyn og regelværk. Samtidig steg interessen – kulturelt og æstetisk – for katolikkerne i medfør af den romantik, der blev introduceret af H. Steffens i århundredets begyndelse. Katolicismen blev set som repræsentant for et vigtigt historisk stadium i menneskehedens udvikling.

7. Yvonne Maria Werner: *Katolsk mission och konversion i Danmark i ett nordiskt perspektiv*, Göteborg 2005.

8. H.J.H. Glædemark: *Kirkeforfatningsspørgsmaalet i Danmark indtil 1874*, København 1948.

9. *Religionsfrihed i 150 år*, red. Jørgen Nybo Rasmussen, Kbh. 1999.

10. Georges Hellinghausen: *Kampf um die apostolischen Vikare des Nordens*, Rom 1987.

11. Jens Rasmussen: *Religionstolerance og religionsfrihed. Forudsætninger og Grundloven i 1849*, Odense 2009.

Det kunne give anledning til både en positiv og negativ indstilling til katolicismen, idet den på den ene side blev iagttaget som et forældet eller overstået fænomen, mens den på den anden side for de nostalgisk eller modernitetskritisk anlagte romantikere blev genstand for fascination. En gennemgang af forhandlingerne på den grundlovgivende rigsforsamling viser dog, at katolicismen blandt politiske beslutningstagere først og fremmest blev betragtet som noget fremmed, uvedkommende eller farligt for den danske stat og kirke.

Retsstillingen frem til 1848

Katolsk kristendoms status i enevældens Danmark (1660-1848) var bestemt af, at kongen ifølge loven som sit første og væsentligste embede havde at tjene den evangelisk-lutherske bekendelses monopolstatus i kongens riger og lande. Det var troen – og troens enhed – mere end kirken, der nød kongens beskyttelse.

Man finder i den enevældige stats lovgivning stort set ikke betegnelsen ”kirke” om det, som en senere tid kalder den danske statskirke. Derimod anvendtes betegnelsen ofte, når det handlede om den katolske kirke. Når man også i dag bruger begrebet statskirke om den enevældige ordning af troslivet, må det med H.J.H. Glædemarks ord ”betones, at denne Betegnelse kun er rigtig, hvis man herved udelukkende forstaar en bestemt kirkelig Styreform: en Statsfunktion, omfattende de Grene af Statsforvaltningen, der havde til Formaal inden for hele det danske Folk at opretholde den lutherske Trosenhed og den lutherske Gudsdyrkelse.” Der var med andre ord ikke så meget tale om en statslig kirke som om en ”kristelig Stat”.¹²

Dette forhold var kodificeret i Kongeloven af 1665, den enevældige stats grundlov, hvori det om kongens bestemmelse i lovens allerførste paragraf hed, at han skulle

ære, tiene og dyrcke den eene rette og sande Gud paa den maade og manneer, som hand sig i sit hellige og sande ord aabenbaret haffver, og Voris Christelige Troe og bekiendelse klarligen derom formelder effter den form og maade, som den reen og uforfalsket er bleffven foresatt og fremstillet udj den Augsburgiske confession.¹³

Denne bestemmelse gentages og udbygges i Danske Lov (1683) 2-1-1, hvor det hedder:

12. Glædemark, s. 5 og 6.

13. Lex regia 1665, cit. efter J. Himmelstrup og J. Møller: *Danske forfatningslove*, s. 6.

Den Religion skal i Kongens Riger og Lande alleene tilstædis, som overeens kommer med den Hellige Bibelske Skrift, det Apostoliske, Nicæniske og Athanasii Symbolis, og den Uforandrede Aar et tusind fem hundrede og tredive overgigen Augsbургiske Bekiendelse, og Lutheri liden Catechismo.

Konfessionen defineres og specificeres her med henvisning til bekendelsesskrifterne, men denne positive definition blev understøttet af en negativ i form af nogle tilsvarende og meget fremtrædende bestemmelser rettet mod katolicismen og den katolske kirke. I danske lovs 6. bog "Om Misgjerninger", det vil sige straffelovsbestemmelserne, handler de første paragraffer – og må man altså formode også de mest fremtrædende – (6-1-1 til 6-1-5) om den katolske tros stilling i kongens riger og lande. Første paragraf lader konvertitter til den papistiske tro miste retten til at arve, og den næste handler om adgangen til offentligt embede:

Findis nogen paa Jesuviske Stæder at have ganget i Skole, eller studeret, da skal den ikke til noget Kald, enten i Skolerne eller Kirkerne, betrois. (6-1-2).

Lovens mest drakoniske bestemmelser drejer sig om den katolske gejstlighed:

Munke, Jesuiter og deslige Papistiske Geistlige Personer maa under deris Livs Fortabelse ikke her i Kongens Riger og Lande lade sig finde, eller opholde. Hvo vidende saadanne Personer huse og herberge, eller stæde dennem Platz til deris Romerske Ceremonier at fulddrive, straffis som de, der huse Fredløse. (6-1-3)

Enslydende paragraffer fandt optagelse i Chr. V's Norske Lov, 1687.¹⁴ Disse bestemmelser var en kompilation af tilsvarende lovgivning, der gjaldt før 1660, og det er muligt at argumentere for, at der var tale om en lempelse på nogle områder i forhold til retstilstanden under f.eks. Christian IV, men det ligger uden for rammerne af denne undersøgelse.¹⁵

Hvad der springer i øjnene ved den oldenborgske konglomeratstats forhold til katolicismen, er de ikke så få undtagelser, der gjaldt på området. Fristaden Fredericia husede fra slutningen af det 17. århundrede

14. <http://www.hf.uio.no/PNH/chr5web/chr5home.html> (hentet 10. feb. 2010).

15. Christensen, s. 69f. Se note 30.

i kraft af privilegium udsted 11. marts 1682 en katolsk foruden en reformert og jødisk menighed.

Lignende ordninger eksisterede i Holsten. Katolikkerne i Altona blev i 1658 af Frederik III meddelt religionsfrihed. Christian IV havde med grundlæggelsen af Glückstadt i 1616 givet katolikker adgang til byen, og Frederik III gav i 1662 byens lille katolske menighed ret til fri religionsudøvelse. Hertug Friederich III af Holstein-Gottorp grundlagde den konkurrerende by Friederichstadt, der blev bevilget udstrakt religionsfrihed i 1625. Ligeledes gav hertugen religionsfrihed til øen Nordstrand i 1652. Disse bestemmelser fortsatte også efter det gottorpske mageskifte. Til gengæld fik Holsten og Slesvig først fuld religionsfrihed i hhv. 1863 og 1864.¹⁶ Dertil kom tilladelser til at afholde private katolske gudstjenester i Altona, Rendsborg og Kiel.¹⁷

Fri religionsudøvelse specifikt for katolikker gjaldt på de dansk vestindiske øer i kraft af kongelig bevilling af 20. september 1754, ifølge hvilken ”de Papistiske paa St. [Croix], St. Thomas og St. Jan kunne frit øve deres Religion”, bygge kirke og ansætte præster, dog jesuitter undtaget.¹⁸ På øerne havde de protestantiske konfessioner og jøder haft religionsfrihed siden 1685, mens katolikkerne blev hurtigt meet talrige.¹⁹

Anordning af 17. november 1786 tilkendegav om de islandske købstæder: ”Alle Kristelige Religions-Forvante maae i disse Kiøbstæder nyde fuldkommen Tolerance med fri og uindskrænket Religions Øvelse, hvortil efter Omstændighederne endog de Reformeerte kan vente en Kirkes Bygning.”²⁰ Så vidt vides var der ingen katolikker på Island før 1856, da monopolhandlen ophørte. I 1857 nedsatte to franske præster, Bernard Bernard og Jean-Baptiste Boudoin sig for at betjene de franske sømænd, men en levedygtig menighed fik øen ikke før i det 20. århundrede.²¹

I Tranquebar gjaldt også religionsfrihed. Portugiserne havde tidlige missioneret i området med et vist held. Frederik IV udsendte i

16. Jürgen Wätjer: ”Aufbau und Entwicklung katholischer Kirchenverfassung in Schleswig-Holstein seit der Reformation”, *Verein für katholische Kirchengeschichte in Hamburg und Schleswig-Holstein. Beiträge und Mitteilungen* 1995, s. 46-50, 73.

17. Hellinghausen, s. 31f.

18. L. Fogtmann: *Kongelige Rescripter, Resolutioner etc.* V. Deel, 1. Bind, Kbh. 1787, s. 541.

19. Jens Rasmussen, note 128 og 323. I 1840 var der 12.443 katolikker på øerne. Willy Frendrup, *Den katolske kirke i de danske tropekolonier*, Kbh. 2008 s. 7.

20. J.H. Schou: *Chronologisk Register over de kongelige Forordninger etc.*, IX Deel, Kbh. 1822, s. 146.

21. <http://www.catholica.is/cinco1.html>, hentet 30. sep. 2010.

1706 lutherske missionærer til kolonien.²² I Frederiksnagore (Serampore) fandtes et mindre kontingent katolikker. Området var fortsat kristen missionsmark, hvor britiske baptister var de mest aktive.²³ Om katolicismens stilling på Nicobarerne eller på handelspladserne på Guldkysten vides ikke meget, men der synes ikke have været nærværdig katolsk aktivitet dér, endsige forbud mod samme.²⁴

En anden væsentlig undtagelse fra den generelle anti-katolske lovgivning – medtaget i både Danske og Norske Lov – var katolske staters legationer. De havde tilladelse til at benytte sig af egen gejstlig betjening, men udtrykkeligt kun på deres eget sprog og med strengt forbud for legationspræsten at virke uden for legationens område. Denne paragraf var foregrebet allerede i 1671, da det blev den franske ambassadør tilladt at indrette en kirke eller et kapel. I realiteten var det fortsættelsen af en praksis, der havde stået på længe. Forholdene for katolikkerne forværredes dog noget i slutningen af århundredet, og deres stilling i landet fulgte gerne de diplomatiske konjunkturer i forholdet til de store katolske dominerede magter, især Frankrig og Østrig.

De mange lokale undtagelser fra enevældens strenge bestemmelser vendt imod katolikker var efter al sandsynlighed begrundet i behovet for at tiltrække handelsfolk og kvalificeret arbejdskraft, f.eks. böhmiske glaspustere til Holmegaard. Her må også fremhæves det ene tilfælde, hvor et medlem af kongehuset ikke var luthersk-evangelisk. Christian V's dronning, Charlotte Amalie, var som bekendt reformert og konverterede ikke ved ægteskabets indgåelse i 1667. Det lå helt inden for principperne for enevoldsstyret, at kongen kunne dispensere fra loven. Den enevældige kongemagt ytrede sig gerne ved at benåde, fritage fra forpligtelser og udstede privilegier. Det vil sige, at det i lige så høj grad var den – vilkårlige – undtagelse fra reglen som det var loven, der var grundlaget for kongens stilling. Det fremgik direkte af Københavns Universitets fundats af 1788, der pålagde professorerne at være af den rette tro, dog med den udtrykkelige undtagelsesbestemmelse, ifølge hvilken kongen kunne kalde en professor af en anden bekendelse "for sin synderlige Duelighed" i andre videnskaber end teologien.²⁵

22. Jens Rasmussen note 128. Frendrup, s.111ff.

23. Uffe Østergaard: "Universitetet i Serampore", i *Det begyndte i København: Knudepunkter i 300 års indisk-danske relationer i mission*, red. Bugge, K. E. et al., Kbh. 2005, s. 165-175. Frendrup, s. 143f.

24. Hans Debrunner: "Danish Chaplains to Guinea, 1661-1850", *Kirkehistoriske Samlinger* 7. Rk., 4. Bd., 1960-62, s. 375. Frendrup, s. 7.

25. *Københavns Universitet 1479-1979*, red. Niels Petersen i Grane og Hørby, Bd. II, Kbh. 1993, s. 361ff.

I den første frie, norske grundlov, Eidsvoll-forfatningen fra 1814, overførtes den enevældige stats positive forhold til evangelisk-luthersk kristendom sammen med det tilsvarende negative til den katolske kirke allerede i §2:

Den evangelisk-lutherske Religion forbliver Statens offentlige Religion. De Indvaanere, der bekjende sig til den, ere forpligtede til at opdrage sine Børn i samme. Jesuitter og Munkeordener maae ikke taaes. Jøder ere fremdeles udelukkede fra Adgang til Riget.²⁶

Den symbolske karakter af denne bestemmelse understreges af det forhold, at der i Norge var væsentligt færre katolikker (og endnu færre jøder) end i Danmark. Hvorvidt en tilsvarende bestemmelse ville have fundet vej til en dansk grundlov, hvis en sådan var blevet vedtaget allerede i 1814, er naturligvis en skønssag. Tiden var præget af overordentlig politisk grøde, som blandt andet indebar forhåbninger om en konstitutionel forfatning også i Danmark samtidig med den norske. Lighederne mellem den danske og norske intellektuelle elite var så mange, at det ikke ville være urimeligt at antage, at danskerne ville stemme overens med deres norske frænder på dette punkt.²⁷

Praksis frem til 1848

Den antikatolske lovgivning blev ikke håndhævet særlig strengt under enevælden. Der kendes ikke noget eksempel på, at dødsstraf for katolsk missionsvirksomhed er blevet fuldbyrdet.²⁸ En enkelt omfattende sag om katolsk mission fra Fredericia i 1740'erne er veldokumenteret, men området er i øvrigt ikke særlig velundersøgt.²⁹

Når det handler om katolikkers adgang til embede kendes et tidligt og prominent eksempel. I 1672 blev konvertitten Niels Steensen kaldet til et ganske vist omstridt og kortvarigt embede som *anatomicus regius*

26. <http://www.nb.no/baser/1814/17may.html> (hentet 10. feb. 2010) Norge fik generel trosfrihed 1845. Dog blev bestemmelserne om jøder, munkeordener og jesuitter først ophævet hhv. 1851, 1897 og 1956 (!). Jens Rasmussen: *Religionstolerance og religionsfrihed*, Odense 2009, s. 191.

27. Rasmus Glenthøj: *Fælles kultur – forskellige nationaliteter*, upubl. ph.d.-afhandling, SDU 2010, s. 99 og 230.

28. Det er naturligvis vanskeligt at dokumentere, at noget ikke er indtruffet. Konklusionen bygger på, at intet eksempel er omtalt i den anvendte litteratur.

29. Bjørn Bøgh Simonsen, "Fredericias forførende katolikker", *Siden Saxo* 2011/1 om den såkaldte Maren Boye-sag, der kastede en omfattende skriftlig dokumentation af sig, der beror i Generalkirkeinspektionskollegiets arkiv på Rigsarkivet.

i København. Meget tyder på, at det i forbindelse med en særlig tilslutning til at oprette et legationskapel på den franske ambassade i 1671 en tid lang har udviklet sig et selvstændigt katolsk menighedsliv med egen kirkebogsføring i København. Fra 1690'erne kendes et eksempel på en katolik, Frants Hieronymus von Büren, der havde kaldsretten til seks ganske almindelige evangelisk-lutherske sognekirker i Ribe Amt.³⁰

Efter 1800 viste der sig i praksis en generel tendens i retning af større religionsfrihed.³¹ Der var ikke mange katolikker i Danmark i første halvdel af det 19. århundrede. Den største gruppe i det 18. århundrede havde været katolikerne blandt de udenlandske lejetropper, som i et vist omfang kunne nyde egen gejstlig betjening. Blandt højtstående officerer i den danske konges tjeneste fandtes også katolikker, f.eks. generaløjtnant Frederik August Finck (1718-66) eller Grev Claude Louis de Saint-Germain (1707-78), der indskrev sig i Danmarks historie som reformator af hæren.³²

Frem til 1803 bestod den danske hær i vid udstrækning af hvervede soldater, hvoraf mange var udlændinge. Infanterireglementet af 1747 tillod hvervning af lutheranere, katolikker og reformerte. En undersøgelse af de i perioden 1774-1803 hvervede rekrutter til Kronprinsens Regiment viser, at godt en femtedel af dem var katolikker.³³ Hvis det tal er repræsentativt for hele hæren, der bestod af godt 20.000 hvervede soldater, indebærer det, at der var ca. 4000 katolske soldater i Danmark frem til 1803, da den danske hær ophørte at bruge lejesoldater. Nybo Rasmussen skønner, at de danske katolikker herefter var meget fåtallige fordelt med ca. 500 i København og 200 i Fredericia.³⁴ Fra og med 1840 foreligger der en officiel statistik:³⁵

30. Berit Christensen: *Klinten i Herrens Ager. Spørgsmålet om religiøs tolerance i Danmark 1660-1700*, upubl. speciale, Københavns Universitet 2002. Se bl.a. s. 42f og 86f. En anden katolsk patron var konvertitten Hans Ahlefeldt til Glorup.

31. Jens Rasmussen, passim.

32. Preben Hampton Frosell: "Diplomatie und Religion. Die Gesandten der katholischen Mächte und ihre Kirchenpolitik in Dänemark ca. 1622-1849", *Verein für katholische Kirchengeschichte in Hamburg und Schleswig-Holstein. Beiträge und Mitteilungen* 1995, s. 222.

33. Mere præcist 68,2 % lutheranere, 22,3 % katolikker, 5,2 % uoplyst, 4,1 % reformerte, 0,2 % ortodokse og en enkelt muslim af i alt 1.484 rekrutter. Karsten Skjold Petersen: *Geworbne Krigskarle*, Kbh. 2002, s. 117.

34. J. N. Rasmussen: "Katolikkers retsstilling fra reformationen til grundloven", *Religionsfrihed i 150 år*, red. J.N. Rasmussen, København 1999. s. 31.

35. Statistisk Tabelværk, Femte Række, Litra A, nr. 5, *Befolkningsforholdene i Danmark i det 19. Aarhundrede*, Kbh. 1905, s. 72-73.

År	Antal katolikker	Antal kat. pr. 100.000 indb.	Antal jøder
1840	865	67	3839
1845	583	43	3670
1850	724	51	3941
1855	1151	77	4143
1860	1240	77	4214
1870	1857	104	4290
1880	2985	152	3946
1890	3647	168	4080
1901	5373	219	3476

Således havde katolikkerne i 1901 overhalet jøderne som landets næststørste trosretning blandt danske statsborgere.³⁶ Det markante fald i 1840'erne, som også omfattede jøderne, er der ingen klar forklaring på, men kan hænge sammen med den generelle fordanskning af byen og dermed også en acceleration af den udvandring eller fordanskning af især tyskere, der fandt sted i løbet af det 19. århundrede. Langt størstedelen af katolikkerne var fra tysktalende lande. Spørgsmålet om aftyskningen af kongeriget, herunder især København, mangler stadig at blive undersøgt til bunds.³⁷

Det østrigske gesandtskabskapel udviklede sig *de facto* og fra 1768 også *de jure* til katolsk sognekirke i København. Herefter kunne ka-

36. *Encyclopedia Catholica* (1917) angiver antallet af katolikker i Danmark til 57.000. Selv hvis man medtager migrantmedarbejdere og det øgede antal flygtningen under verdenskrigen, som også øgede antallet af jøder stærkt, er det antal antagelig stærkt overdrevet.

37. Uffe Østergaard: "Seien Sie herzlich willkommen in Kopenhagen", *Weekendavisen* 22. feb. 2008 peger på nogle mulige forklaringer og sammenhænge. Gesa Snell: *Deutsche Immigranten in Kopenhagen 1800-1870*, Münster 1999, bygger kvantitativt næsten udelukkende på folketællingen 1845. Jf. Marcus Rubins undersøgelse af befolkningen under Englandskrigene bygget på Københavns borgerskabsprotokoller: M. Rubin: *1807-14. Studier til Københavns og Danmarks Historie*, Kbh. 1892, s. 115 og 626. Georg Nørregaard, *Arbejdsforhold indenfor dansk Haandværk og Industri 1857-1899*, Kbh. 1943 (repro. 1977), s. 324ff peger på, at de slesvigske krige kun betød midlertidige afbræk i tilstrømningen af tyskere, men at det tyske element i hovedstaden gik relativt tilbage frem mod 1900.

tolikker i Danmark lade sig både døbe og vie. Der gjaldt dog kun for indvandrede katolikker og børn af katolske forældre. Den danske konges anerkendelse af den katolske kirke i København 1768 fulgte efter en tilsvarende østrigsk anerkendelse af det danske gesandtskabskapel i Wien.³⁸ Den katolske menighed i København var fra 1805 blevet bevilget en særskilt afdeling af Assistens Kirkegård som begravelsesplads.³⁹

Fra de første årtier af det 19. århundrede ophørte også den aktive håndhævelse af de love, der forbød konversion, mission osv., men den overordnede danske politik var stadig at fastholde den evangelisk-lutherske trosenhed under statens beskyttelse. I ægteskabsforordningen af 1824, § 13 indskræpedes allerede gældende bestemmelser:

Forinden en Catholik kan vies til en Person, som bekiender sig til Landets almindelige Religion, bør Præsten paase, at den første udstæder en Revers: at lade alle Børn, der avles i saadant Ægteskab, opdrage i den evangelisk-lutherske Kirke; hvilken Revers bliver at indføre i Kirkebogen, og at forsyne saavel med begge de Forlovedes som med Forlovernes Underskrift. For at forebygge Overtrædelse heraf, bør de catholske Præster aldeles ingen Vielse forrette, forinden det er anmeldt for Cancelliet, og sammes Samtykke dertil er erhvervet.⁴⁰

Der blev ikke set med milde øjne på konvertitter, men det er ikke muligt at finde dokumentation for egentlig forfølgelse, med få mulige undtagelser. På en længere studietur i udlandet konverterede kirkehistorikeren Carl Muus i 1839, hvorefter han gjorde karriere i Tyskland. Det er blevet påstået, at det var en af myndighederne påtvungen landflygtighed.⁴¹ Der har nok snarere været tale om, at katolikker på samme måde som jøder havde vanskeligt ved at gøre akademisk karriere. Universitetet knyttede sin selvforståelse meget stærkt til den lutherske Reformation. Først i 1872 afskaffede Københavns Universitets konsistorium i mindelighed den regel, at dets medlemmer i en særskilt protokol med deres underskrift skulle bekende sig til den augsburgske konfession.⁴²

38. Frosell, s. 217.

39. Jens Rasmussen, s. 96f.

40. Schou: *Chronologisk Register over de kongelige Forordninger etc.* XIX Deel, Kbh. 1829, s. 107.

41. Helge Clausen: "Carl Augustin Høffding Muus – en konvertit, som måtte gå i landflygtighed i 1839", *Religionsfrihed i 150 år*, red. J.N. Rasmussen, Kbh. 1999, s. 95f.

42. Niels Petersen i Københavns Universitet 1479-1979, red. Grane og Hørby, bd. II, Kbh. 1993, s. 361ff.

I en artikel fra 1840 i *Fædrelandet*, den loyale liberale oppositions hoforgan, om katolikkernes retsstilling fastslog den anonyme forfatter, at straffestemmelserne var af en sådan beskaffenhed, ”at de efter vort nærværende Culturtrin hverken kunne eller af Regeringen ville blive satte i Udøvelse.” Forfatteren mente endda, at de trængte til at blive modificeret, om end der ikke kunne blive tale om en ophævelse, idet ”en protestantisk Stat som saadan maa have den Overbeviisning, at Chatolicismen tilhører Fortiden og hemmer Menneskehedens Fremskriden.”⁴³ Denne antageligt hegelsk prægede opfattelse var på den ene side udtryk for en repressiv tolerance, men på den anden også en afdramatisering af den katolske trussel, fordi udviklingen formodedes generelt at være til catholicismens ugunst.

Anledningen til artiklen var udnævnelsen af den konservative jesuit Johannes Th. Laurent til biskop og apostolsk vikar med sæde i Hamborg og ansvar for missionen i flere nordtyske stater og Danmark. Det blev af danske myndigheder og teologer – professor H.N. Clausen og biskop J.P. Mynster især – opfattet som en provokation, ikke så meget af konfessionelle grunde som af politiske, fordi det direkte udfordrede statskirken, den danske konges myndighed over gejstligheden og dermed den danske stats suverænitet.

Danske gejstlige var underlagt statens tilsyn og myndighed. Martin Schwarz Lausten har vist, hvordan det også kom til at gælde Det mosaiske Troessamfund i Danmark.⁴⁴ Jøderne opnåede næsten fuld borgerlig ligestilling i 1814 og udviklede derefter en slags parallel ”statskirkelighed”, hvor staten gennem Sjællands biskop udøvede indflydelse på menighedsliv, gudstjenesteordning og ansættelser. Til gengæld for denne integration opnåede Det mosaiske Troessamfund en relativ selvstændighed i modsætning til de danske katolikker, der ikke opnåede en selvstændig organisation før 1849.

I tilfældet Laurent var problemet set med Sjællands biskops og den danske regerings øjne, at han tydeligt havde givet udtryk for kravet om kirkens uafhængighed af staten. Katolsk gejstlighed, fremhævede Mynster, er forpligtet til lydighed mod en fremmed fyrstelig magt, og dermed ville enhver katolsk biskoppelig myndighed i princippet være en krænkelse af den danske konges suverænitet. Dette argument fra Mynsters side byggede – som Jens Rasmussen fremhæver – på H.N.

43. ”Catholikernes borgerlige Stilling i Danmark”, sign. tt, *Fædrelandet*, 1. Aarg. nr. 87 og 88, 2. og 3. Marts 1840, er stadig meget læseværdig som redegørelse for og kilde til den sene enevældes forhold til catholicisme.

44. Martin Schwarz Lausten: *Frie jøder? Forholdet mellem kristne og jøder i Danmark fra Frihedsbrevet 1814 til Grundloven 1849*, Kbh. 2005.

Clausens analyse af pavestolen, som han betragtede som en politisk institution.⁴⁵ Det var i realiteten en sekulariseret anti-katolicisme svarende til den wilheminske kulturkamps ”Antiultramontanisme”, der bekæmpede hvad der opfattedes som pavens verdslige magtbestræbelser.⁴⁶

Enden på historien blev, at Laurents udnævnelse blev trukket tilbage, og de danske katolikker derefter var underlagt et såkaldt provi-kariat under ledelse af biskoppen i Osnabrück, den langt mere spise-lige biskop C. A. Lüpke, hvem det tilstodes at føre tilsyn i gejstlige anliggender i kongeriget og hertugdømmerne. Ansættelse af katolske præster i Danmark kunne dog fortsat kun ske ved kongelig approbation – med legationspræsten i København som undtagelse. Konflikten gav yderligere anledning til, at den danske stats forhold til den katolske kirke blev reguleret og kodificeret i et omfang, der ifølge Hellinghausen havde to væsentlige følger. På den ene side indebar det en formaliseret om end implicit anerkendelse af Lüpkes rolle som apostolsk vikar over Danmark og hertugdømmerne. På den anden side indebar denne formalisering ikke i praksis en lettelse af de betingelser, under hvilke den apostolske vikar kunne virke. Det var ham stadig forbudt at betrede dansk jord i embeds medfør.⁴⁷

Jødernes og katolikernes stilling i Danmark såvel som i mange andre lande kan i en vis udstrækning sammenlignes. De sociale og psykologiske mekanismer, der skabte antisemitismen har også betydning for antikatolicismen. Især synes beskyldningerne om manglende loyalitet mod fædrelandet at være et betydningsfuldt fællestræk. På samme måde som katolikker blev mistænkt for at være loyale mod en fremmed fyrste – Paven – blev jøder blev skudt i skoene, at de var et folk uden fædreland og dermed også uden evne til fædrelandskærlighed.⁴⁸ Der er dog også forskelle. Under de såkaldte jødeuroligheder i København 1819-20 fandt der chikane af jøder og jødisk ejendom sted, mens katolikker gik fri.⁴⁹

Både jøder og katolikker havde valget til de kongerigske stænderforsamlinger fra 1834, mens jøder ikke havde valget i hertugdømmerne og yderligere heller ikke var valgbare i kongeriget. Det forudsatte en bekendelse til den kristelige religion, som det hed.⁵⁰ Ved de for-

45. Jens Rasmussen, s. 110ff.

46. Drury, s. 114.

47. Hellinghausen, s. 161ff og 351. Jens Rasmussen, s. 120ff, Werner, s. 52ff.

48. Schwarz Lausten, passim.

49. Jens Rasmussen, s. 70.

50. Hans Jensen: *De danske Stænderforsamlings Historie 1830-1848*, København 1931,

udgående udvalgsdiskussioner om valgbarhed blev det med henvisning til Kongeloven foreslået, at Stænderforsamlingerne kun skulle omfatte evangelisk-lutherske kristne, men det blev nedstemt. A.S. Ørsted begrundede katolikernes valgbarhed med ”Forholdet til andre Stater”.⁵¹ Katolikkers valgbarhed til stænderforsamlingerne forblev dog så vidt vides et teoretisk spørgsmål, idet ingen opnåede valg eller stillede op.

Vækkelsesbevægelsernes selvforståelse som en genoplivelse af den sande lutherdom – med vægt på det almindelige præstedømme – gav dem antikatolsk karakter. Dertil kom, at de også antog form af et opgør med statskirken som institution, og derfor kunne bruge sammenligningen med den katolske kirke som en kritik af statskirken. Grundtvig kritiserede f.eks. den akademiske og intellektuelle teologi – med professor H.N. Clausen i spidsen – som det nye eksegetiske pavedømme.⁵² Interessant nok blev Grundtvigs opgør med det lutherske skriftprincip af andre opfattet som en tilnærmelse til katolicismen, blandt andre af den katolske biskop von Euch, der i en rapport til missionskongregationen i Rom i 1897 skrev, at Grundtvigs opgør med det lutherske skriftprincip havde gødet jorden for en vellykket katolsk mission i Danmark.⁵³

Fascination af katolicismen

Opblødningen i katolikernes *de facto* retsstilling i Danmark hang ikke blot sammen med den generelle tendens til liberalisering. Der skete også en historisering af katolicismen. I den ene version blev katolicismen som f.eks. den anonyme forfatter i *Fædrelandet* gjort til et fortidigt og dermed overstået stadium af menneskehedens stadig fremskridt. Men den historiske betragtning indebar også for den mere nostalgisk indstillede romantiker som f.eks. Henrik Steffens et langt mere positivt syn på den katolske fortid.

Den katolske kirke tjente ifølge Steffens i middelalderen sit historiske formål, fordi den bragte ”Religionen Livet nærmere”. Der var for Steffens ingen tvivl om,

s. 261.

51. Schwarz Lausten, s. 328.

52. A. Pontoppidan Thyssen: ”Grundtvig’s Ideas on the Church and the People”, *N.F.S. Grundtvig – Tradition and Renewal*, eds. C. Thodberg & A.P. Thyssen, Copenhagen 1983, p. 232.

53. Yvonne Maria Werner: ”Grundtvig – en kyrkofader för danska katolska konvertiter runt sekelskiftet 1900?”, *Grundtvig – nyckel till det danska?*, red. H. Sanders, Lund 2003.

at de catholske Myther oprindeligen havde en høj, religiøs og poetisk Betydning, derfor gennemtrængte denne, i sig selv fuldendte og levende, religiøse Poesie den hele dengang levende Slægt, derfor formaaede den at frembringe den helligste Andagt og at opflamme hele Generationer, derfor havde Catholicismen sin egen sande Poesie, og endtes, som de ældre, herligste Epoker med sin særegne Kunst.⁵⁴

Denne udlægning genfindes hos Oehlenschlaeger i *Langelands Reise i Sommeren* 1804 om Roskilde Domkirkes forening af gotik og åndelig styrke:

Du gamle Kirke! stolt og uden Pragt,
Taust vidne dine gothiskstærke Piller,
Om Oldtids dybe Høitidsaand og Magt.

I H.C. Andersens rejseberetninger indtog katolicismen og det latinske fromhedsliv generelt rollen som billede på en åndrigheid, en oprindelig eller en oprigtighed, der var gået tabt for den kølige nordbo. I de erindringer, som Andersen forfattede til sit tyske publikum i 1846, fortalte han om sit tredje besøg i Rom tidligere samme år:

Jeg vokser her fast i ruinerne, jeg lever med de forstenede Guder, og altid blomstrer roserne, og altid ringer kirkeklokkerne. Og dog er *Rom* ikke *Rom* som for tretten år siden, da jeg første gang var her; det er, som om alt var moderniseret, selv ruinerne; græs og buske er luget bort, alt er gjort så nydeligt, folkelivet synes trådt tilbage, jeg hører ikke tamburinen klinge i gaden og ser de unge piger danse dér deres Saltarello; selv på Campagnen er forstanden på usynlige jernbaner fløjet ind; bonden tror ikke længer således som før; ved påskefesten så jeg store skarer af folket fra Campagnen stå foran Peterskirken, stå, som den protestantiske fremmede, da Paven gav sin velsignelse. Det var min følelse imod; jeg følte trang til at knæle for det usynlige hellige. Da jeg var her for tretten år siden, knælede de alle; nu har forstanden overvundet troen.⁵⁵

54. Henrich Steffens: *Indledning til filosofiske Forelæsninger*, Kbh. 1968, s. 130-31.

55. H.C. Andersen: *Mit eget eventyr*, s.l.e.a. (efter Topsøe-Jensens udg. 1942), s. 181. Skt. Knuds Kapellet i Sta. Maria in Traspontina var et yndet rejsemål for danskere, katolikker som protestanter. Louis Bobé: "St. Knuds Kapellet og danske og norske

Dette historiske blik på katolicismen, som kommer til udtryk hos nogle romantikere, hænger sammen med det syn på middelalderen, og især gotikken, som også kommer til udtryk i motivvalget hos en maler som Caspar David Friedrich eller i Ingemanns historiske romaner. Det var lidt populært sagt romantikken, der gav middelalderen en renæssance. Romantikernes begreb om gotikken, middelalderen og det katolske konvergerede til en samlet nostalgisk vision om dengang verden endnu var hel og mennesket endnu i åndelig pagt med den.⁵⁶ På den vis mildnedes og nuanceredes synet på katolikkerne i almindelighed.

Den grundlovgivende Rigsforsamling

I løbet af 1848 gennemgik den danske stat en kolossal omvæltning. Christian VIII's uventede død i januar og februarrevolutionen i Paris accelererede den igangværende afvikling af enevælden. Det var klart for alle, at kongeloven ikke længere var fyldestgørende som statens retlige grundlag, og der måtte ske noget nyt, men det var langt fra klart, hvori det nye skulle bestå. Urolige dage i marts førte til et regeringsskifte og endelig udskrivelsen af valg til en grundlovgivende forsamling.

Forsamlingens første møde var mandag den 23. oktober 1848 på Christiansborg, og forhandlingerne blev omhyggeligt refereret. Dog foregik en del af arbejdet i udvalg, der er mere sparsomt refereret og endnu mere sparsomt publiceret.⁵⁷

Forhandlingerne i dette tilfælde bruges ikke som kilde til grundlovens tilblivelse. Den konkrete politiske kontekst kan naturligvis ikke ignoreres, men det er først og fremmest den politiske retorik i sig selv, der er genstand for undersøgelsen, nærmere bestemt den rolle, som den katolske kirke og tro spiller for de argumenter, som medlemmerne af rigsdagen anvendte i debatterne. Spørgsmålet er, hvordan politikerne dengang indplacerede og vurderede katolicismen især i forhold til den danske kirke. Det er nemlig klart, at katolicismen især optræder i forbindelse med debatten om de paragraffer, der har med de kirkelige spørgsmål at gøre. Debatterne om kirkelige forhold optog relativt meget af forsamlingens tid, hvilket antagelig ikke mindst hænger sammen med, at godt 1/10 af forsamlingens medlemmer var gejstlige.⁵⁸

Konvertitter i Rom i det 17. og 18. Aarhundrede" *Historisk Tidsskrift*, Bd. 8, Rk. 1, 1907. Se også *Rom og Danmark gennem Tiderne*, red. L. Bobé, København 1935.

56. Jes Fabricius Møller: "Det nostalgisk moderne", *Historiens lange linjer*, red. B. Fonnesbech-Wulff og P. Roslyng-Jensen, Kbh. 2006, s. 275-290.

57. Benyttet udgave er en faksimile fra Det administrative Bibliotek 2009, <http://grundlov.dab.dk/glp/>. Cf. Glædemark s. 209.

58. Glædemark, s. 209 og 242.

Det er vanskeligt at opdrive direkte positiv omtale af den katolske kirke eller tro blandt grundlovsfædrene. Den varierer fra neutral sammenlignende til decideret nedsættende og fjendtlig.

Et eksempel på en simpel sammenligning uden tydelig værdiladning er f.eks. i forbindelse med forhandlingerne om undtagelsesbestemmelserne for værnepligten (udkastets § 6). Her blev det diskuteret hvorvidt præster kunne sidestilles med kongelige embedsmænd og i så tilfælde hvornår, herunder også ordinationens betydning. Kultusministeren (Monrad) fremhævede, at "vor Kirke" ikke tillægger ordinationen samme betydning som den katolske, og gik i øvrigt videre i sin argumentation uden at dykke videre ned i sammenligningen. (sp. 1343, lignende sp. 2510 og 2532).

I spørgsmålet om hvorvidt gejstlige også skulle øve værnepligt, indlod man sig i en diskussion af, hvad gejstlighed nærmere var og man sammenlignede bl.a. med katolsk opfattelse af gejstlighed uden at ty til værdidomme desangående (sp. 1337 og 1362).

Et af de meget omdiskuterede punkter på Rigsdagen var betegnelsen Folkekirken og definitionen af den. Folkekirken som begreb var en neologisme introduceret af D.G. Monrad til brug for netop diskussionen i 1848 af kirkens fremtidige status.⁵⁹

Spørgsmålet var, hvorledes den adskilte sig fra f.eks. den hidtidige statskirke. Her inddrog bl.a. H.N. Clausen Irland til sammenligning. Det altovervejende flertal af den irske befolkning tilhørte den katolske kirke, men det var den anglikanske, der var statskirken, og det var set fra Clausens synspunkt en klar uretfærdighed mod katolikkerne:

I Irland er saaledes den catholske Kirke at ansee som Folke-, som Landskirke, men ikke desto mindre er det naturlige Forhold saaledes vendt om, at Statsmagten har trængt den catholske Kirke ud af alle dens Besiddelser og sat den anglicanske Kirke ind i disse den catholske Kirke fratragne Besiddelser. Den catholske Befolkning, der for en stor Deel er nedsunken i den dybeste Armod, maa selv sammenbringe hvad der hører til at vedligeholde Kirker, udstyre Gudstjenesten og lønne Geistligheden, og desforuden maa den yde Tiende til den anglicanske Kirke. (sp. 2524)

Men Clausen lod også i en anden sammenhæng ganske klart forstå, at han betragtede katolicismen som en religion af mindre åndelig værdi end den lutherske, idet han gentog den velkendte historiske udviklingstanke,

59. Glædemark, s. 245.

at den christelige Religion giver et bedre Grundlag for den aandelige Udvikling end den jødiske, at den protestantiske Troesbekjendelse giver et bedre Grundlag end den catholske, og at endelig i vort Fædrelands aandelige Udviklingshistorie spiller den lutherske Troesbekjendelse en ganske anden Rolle end den reformeerte. (sp. 2563)

Også A.S. Ørsted mente, at Folkekirken var defineret af, at et folkeflertal bekendte sig til den, og at dette forhold var historisk betinget. På samme måde som

vore Fædre for over 3 Aarhundreder siden gik over fra den catholske til den evangelisk-lutherske Kirke, og denne da traadte ind som den samme identiske Person og satte sig i Besiddelse af de Midler, der forhen vare givne den catholske Kirke, dog med visse Modificationer, saaledes maa ogsaa det Samme skee, dersom Folket med den samme Bestemthed og Enighed, hvormed det i sin Tid erklærede sig for den evangelisk-lutherske Kirke, ogsaa nu skulde erklære sig for en anden Religion. (sp. 2527)

I forlængelse heraf lod han dog sine tilhørere meget klart forstå, at han på sammen måde som Clausen ikke af den grund mente, at katolicismen kunne være lige så god som enhver anden tro. Han mente, at den katolske kirke gjorde sig skyldig i herskersyge. (sp. 2528) Tilsvarende mente A.F. Tscherning, at hvis man opgav statskirken til fordel for fri religionsudøvelse, ville den katolske kirke opføre sig som en stat i staten (sp. 2567).

Ørsted fandt det endvidere umuligt at forestille sig andre end evangelisk-lutherske kristne beklæde centrale offentlige embeder:

Det vilde dog vistnok være forargeligt, om en Jøde skulde være Dommer og modtage Eden, der er grundet paa den christelige Religionsbekjendelse og, som bekjendt, indeholder Symbolet paa Treenighed, og det vilde visnok ogsaa være forargeligt og i høieste Grad fordærveligt, om Catholiker skulde kunne faae Ledelse af Skoleunderviisningen. (sp. 2547, se også sp. 3091)

Også spørgsmålet om kongens religion var en integreret del af grundlovsdebatten. Resultatet blev som bekendt, at grundloven påbyder kongen at tilhøre den luthersk-evangeliske tro (men ikke nødvendigvis Folkekirken), og Tage Müller var dermed antagelig repræsentativ for forsamlingen, da han under diskussionen om dette spørgsmål sagde:

Naar man kjender Catholicismen i dens Væsen og Charakteer, maatte vistnok ogsaa den evangelisk-lutherske Kirke ansees for at være i Fare, dersom Kongen var Katholik. (sp. 1597)

Katholicismen blev især fremdraget under diskussionen om religionsfrihed, og biskop Mynster manifesterede sig som den mest markante kritiker af catholicismen. Han ønskede kraftige forbehold for den fuldstændige religionsfrihed. Han udmalede den scene, at man skulle se en katolsk procession i byens gader:

Hvad der her fornemmelig maa komme i Betragtning er, at Catholicikerne paa grund heraf kunne ansee sig berettigede til at holde offentlige Processioner i Gaderne og andre saadanne Ting, som jo i sig selv høre til deres Gudsdyrkelse, men som jo ikke uden videre kan tillades dem. (sp. 2544. Se også sp. 3071)

P.F. Barfod mente dog ikke, at Mynsters synspunkt skulle stå uimod-sagt.

Jeg har da nu kun taget Ordet, for at det ikke uimod-sagt skal være sagt paa den danske Rigsdag, at der kunde være enten det nu var noget Farligt eller Anftødeligt i at see catholske Processioner i Kjøbenhavns Gader; det forekommer mig afgjorte vist, at ere vi et Folk, som har en levende religiøs Følelse, eller blive vi det nogensinde, da ville vi aldrig kunne tage Anstød af at see Andre udøve deres religiøse Ceremonier høitideligt og offentligt. Vi ville ikke kunne tage Anstød deraf, vi ville vel ikke selv kunne følge dem i deres Processioner, men vi ville vide at respectere den Følelse, som bringer dem dertil. (sp. 2550)

Barfod sagde ikke dette af sympati for den katolske kirke, men af interesse for religionsfriheden, hvilket tydeligt fremgår af et senere indlæg fra hans hånd. (sp. 2798). Barfod var knyttet til Grundtvig, der ligeledes var fortalere for større religionsfrihed. Det var ikke ualmindeligt at beskyldte Grundtvig og grundtvigianerne for at være en slags katolikker, hvilket også skete fra Rigsdagens talerstol, og det var bestemt ikke venligt ment (sp. 2516).⁶⁰

60. Se Werner, 2003.

Jesuitterne

Mens katolicismen som sådan godt kunne fremkalde negative reaktioner, var der ingen tvivl om, at jesuitterne var direkte forhadte, fordi de blev betragtet som rænke- og svigefulde repræsentanter for Pavens magtambitioner. Mynster fremhævede gerne faren ved den magt, der udgik fra Paven, og at religionsfriheden netop var til fordel for jesuitter og lignende (sp. 3063, sp. 3088):

Man kan være forvisset om, at den romerske Curie og Jesuitismen altid ville være tilstede, de opgive aldrig deres Fordringer, de kunne temporisere, de kunne lade være at gjøre deres Fordringer gjældende; men de ville aldrig opgive dem; saasnart det gunstige Øjeblik er der, ville ogsaa Fordringerne fremstaae. (sp. 1600)

Og til dette synspunkt fik han støtte af pastor J.V. Marckmann:

Historien viser os, at den katholske Propaganda, som vistnok ikke slumrer nu, ligesaa lidt som den har slumret nogensinde, har netop ivrigst bestræbt sig for at udbrede den katholske Religion, fornemmelig ved Hjælp af Jesuiterne, som paa den underfundigste Maade have gaaet frem for at virke for deres Religion og afstedkommet de største Ulykker i Landene. (sp. 1600)

Borgmester i Horsens, N.D.A. Ræder ønskede – med forbillede i Eidsvollforfatningen – et forslag om forbud mod jesuitter og munkeordner optaget i Grundloven (sp. 2555). Bogtrykker og købmand Bernhard Philip Ree (konverteret jøde) kaldte jesuitterne ”skadelige for den offentlige Orden” (sp. 3073). Men ifølge Ree var det formålsløst at lovgive mod jesuitter, eftersom de sande jesuitter aldrig ville give sig til kende som sådan. Ree havde heller ikke høje tanker om munke, der ifølge ham gjorde sig skyldig i moralsk hykleri:

Det Samme, der gjælder om Jesuiter, er ogsaa Tilfældet med Munkeordener. Historien har tilstrækkeligt oplyst, at under Afholdenhedens Maske Ingen mere har befordret Usædelighed end netop Munkene. (sp. 3090)

A.S. Ørsted derimod mente ikke, at en jesuitterparagraf var nødvendig. Han fandt det også betænkeligt at udelukke katolikker som sådan (sp. 3092). Han ønskede tydeligt ikke jesuitter i landet, men fandt at den

eksisterende lovgivning sikrede udmærket mod uønsket indvandring. (sp. 3093) C.C. Hall gav sin tilslutning til denne opfattelse (sp. 3094).

Ræders forslag forkastedes med 79 stemmer mod 37 (sp. 3095), et vidnesbyrd om, at man dog ikke var helt så antikatolske som nordmændene i 1814, men samtidig at forslaget bestemt ikke var uden tilhængere.

Afslutning

Grundloven indebar i princippet religionsfrihed, og der har ikke siden eksisteret lovgivning, der har diskrimineret katolikker, om end det som bekendt i almindelighed diskuteres, hvorvidt Folkekirkens begunstigede stilling således som den kommer til udtryk i Grundlovens nuværende § 4 ikke også indebærer en form for diskrimination.

Selvom katolikkerne efter 1849 fik religionsfrihed og den katolske kirkes organisation og medlemstal oplevede et fremskridt i de følgende mange år, er det klart, at den generelle holdning til den katolske kirke ikke ændredes meget. Først langsomt blev den almindelige lovgivning tilpasset, så det blev muligt for andre trossamfund at virke i Danmark.

Forholdet til katolicismen bevarede i mange år efter 1849 sin karakter af både fascination og modstand. Mynsters efterfølger som Sjællands biskop, H.L. Martensen fastholdt forestillingen om den nødvendige enhed af kirke og stat som et bolværk mod moderne individualisme, liberalisme og arven fra den franske revolution. Herunder betragtede han jøder som en trussel mod og den katolske kirke som et fremmedelement for denne enhed. Den konservative Martensen mente, at det var et tegn på den katolske kirkes indre svaghed, at den franske revolution var brudt ud i et katolsk land.⁶¹

Det er vel kendetegnende, at bekymringen for den katolske kirkes vækst først og fremmest var kirkelig. Den politisk-kulturelle antikatolicisme, som man kan finde klart repræsenteret i Den grundlovgivende Rigsforsamling, var på retur. Københavns Universitets årsfest blev stadig frem til 1905 holdt på Reformationsdagen ”til Erindring om Kirkens Reformation”, som det hed i indbydelsesskrifterne, og festtalerne tematiserede gerne forholdet mellem den lutherske konfession og videnskab, men bestemt ikke nødvendigvis i positiv forstand. Professor i matematik, Adolph Steen, holdt som rektor ved årsfesten i 1875 en berømt tale, der indledtes positivt med at tilkendegive, at universitetets

61. H. Martensen: *Cristian Ethics*, (transl. by C. Spence) Edinburgh, 1873, pp. 27-35. H. Martensen, *Christian Ethics – Special Part, Second Division: Social Ethics*, (transl. by S. Taylor) Edinburgh, 1882, pp. 102-106. Det vil heller ikke være vanskeligt at finde tilsvarende anti-katolsk retorik hos grundtvigianere eller indremissionske.

frihed skyldtes Reformationen, men fortsatte med en direkte kritik af det teologiske fakultet. Steen mente, at alle fakulteter måtte underkaste sig den samme videnskabelige standard. Det teologiske fakultet kunne ikke dække sig ind under "Troens Kappe" som han udtrykte det.⁶² Steens efterfølgere var noget mindeligere i deres ordvalg.

Forestillingen om katolicismen som en trussel mod staten, kulturen og samfundet var antagelig endelig afviklet, da konvertitten Ludvig Holstein-Ledreborg blev konseilspræsident i 1909. Allerede i 1885 havde Christian IX's yngste søn Valdemar giftet sig med en katolik, den franske prinsesse Marie af Orleans. De havde indgået den ikke helt ukontroversielle ordning, at hun forblev katolik. Deres fire sønner blev opdraget evangelisk-luthersk, idet de indgik i den dengang strengt mandlige tronfølge, mens den ene datter, prinsesse Margarethe (1895-1992) blev katolik som sin mor. Prinsesse Maries popularitet har antagelig haft betydning for den almindelige accept, som indebar, at danske katolikker i det 20. århundrede blev en integreret del af det danske samfund.

Den æstetiske eller kulturelle fascination af katolicismen er et fænomen, der kun er blevet styrket med tiden. Den var et element i forfatteren Johannes Jørgensens konversion i 1896. Man genfinder den også hos Jørgensens samtidige Georg Brandes. Ganske vist var det ikke så meget for ham om at genfinde en åndrigheid, der mentes at være gået tabt som at kritisere den protestantiske kristendom, men selve billedet af katolicismen som noget mere levende og nærværende er den samme som hos de romantikere, Brandes havde taget det på sig at kritisere:

Hvor er dog Protestantismen, denne tyske Opfindels, dette tynde Øl, elendig, dum og fjantet. Som alt tyndt Øl kommer den bagefter. Italien tager Christendommen, afklæder den dens Askese, dens Horreur, dens hele jødisk-asiatiske Væsen og gjort den til en blomstersmykket, myrrhaduftende Mythologi, giver den Sandselighed og Legeme, spænder den for Konsten og lader den trække alle de bildende Konster i et Triumphtog gennem Verden, Protestantismen [...] kalker alle de brogede Billeder over og er selv (en kalket Grav som den er) ikke Andet end de kalkede Vægges Triumph. Magtesløs, aandløs, konstløs [...]⁶³

62. Talen blev refereret kort i *Fædrelandet*, den 22. nov. Og trykt i Brandesbrødrenes tidsskrift, *Det 19. Aarhundrede*, bd. III, 1876. Se J.F. Møller: "Teologiske reaktioner på darwinismen 1860-1900", *Historisk Tidsskrift*, bd. 100, 1. hft, s. 80.

63. Brev fra 1871, citeret efter Pil Dahlerup: "Den fascinerende fjende", *Uden for murene*, red. Klaus P. Mortensen, København 2002, s. 91.

Dette positive billede af en især italiensk katolicisme præget af varme, spontanitet, skønhed og sanselighed har udviklet sig til en decideret kliché. Den bygger ikke mindst på den gamle fordom om den reformatoriske ikonoklasme og kropsforskrækkelse, som dukker op igen og igen i det 20. århundrede, f.eks. i Henrik Stangerups roman *Broder Jakob*, og gerne følges med en markant anti-protestantisme. Men det er en ganske anden historie.

Summary

Catholics and anti-Catholicism in Denmark 1800-1849

The status of Catholics in the Oldenburg conglomerate state was based on the written absolutist constitution, *Lex Regia*, from 1665 according to which the the King “must honor, serve and worship the one true God according to the way that He in his holy and true word has revealed to us and according to what our Christian Faith informs us in the shape and form given by the Augsburg Confession 1530”. Catholic mission was theoretically a capital offence but in reality Catholics were tolerated to a certain degree. The King permitted Catholics to build churches in a few towns. In the colonies religious freedom was greater than in Denmark proper. There were only very few non-Protestants in Denmark. After 1800 Catholics were still discriminated against and harassed but there was a general tendency towards more religious freedom and tolerance against religious minorities in general and a tendency to have a more amicable view of Catholics in particular connected to the romanticist’s positive attitude towards anything medieval. Official animosity against Catholic activities in the Danish realm was often politically motivated. The Pope was seen as a foreign potentate challenging the sovereignty of the Danish Monarch rather than the purity of the faith. In the Constitutional Assembly 1848-49 freedom of religion was one of the most debated issues. Distrust and dislike of Catholics in general and Jesuits in particular was often and vociferously displayed but the principle of freedom of religion won the majority of votes. In the following generations the Catholic Church in Denmark grew under the protection of the law and in an environment of increasing acceptance and tolerance.

